

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелзэн

ШЫН

Ниитилел-политиктиг солун

№ 9
(18129)

2012 чылдың
январь 31,
вторник

Садар өртээ
5 рубль.

e-mail:shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

Чазак Даргазының ажыл-албаны

ЧАМДЫК ЭДИЛГЕЛЕРНИ КИИРГЕН

Тывада туттунуп турар чугула тудуг черлерин Тыва Республиканың Чазак Даргазы Шолбан Кара-оолдун бодунун контролюнга тудары чаңчыл апарган. Оон туруштуг чоруунун ачызында сөөлгү 4 чылдың дургузунда «кыраан» тудугларны хөйну тудуп дооскан болгаш чаа школаларны, спорт тудугларын ажылгалга киирген.

Бо удаада Перинаталдыг төптүн тудуун доозар деп улуг сорулганы салган.

Ол төптүн тудуу-биле январь 31-де таныжып чорааш, Тываның Шолбан Кара-оол объект-ни ажылга турда уржуктар чер-рип болур хире чамдык четпес-рин илереткен. Бирээде, Перина-талдыг төп дээн ышкаш ыңдыг-ан-саваларга тааржыр ийи ка-ералыг шил пакеттериниң орнун-га чаңгыс камералыын салып каан олганын эскерген. Бо талазы-биле

үениң кабельдерин киирерин саналдаан, сывырындактарны үениң негелдезинге дүүштүр тара-дыр кожарын ол оңгар черлерге боттандыраар. «Тываграждан-проект» ААН-ниң удуртукчузу Борис Руднев: «Мону амдыгааштан кылыры орай эвес. Оон соонда белен апарган ажылдар үрел тур-гаш кылыры оон дора»-деп чу-гаалаан.

налда үезинде ол айтырыг элзэн чигзинишкinnerни болдурган.

Төптүн тудуун доозарынга 180 млн. рубльди камгалап алган дээр-зин сагындыраал. Оон уламындан тудугну акшаландыраарының айты-рыы тургустунмайн турар. Объек-тиге чуда-каралаар чорукту бол-дурбазын тудугжулардан негезин. Доктаамал хынап кээп турарын ол аазаан.

Перинаталдыг төптүн тудуун «Элитстрой» КХН биле «Кызыл-строй» КХН 2004 чылда эгелзэн дээрзин сагындыраал. 2007 чылда албан-дужаалче кирип тура, Шолбан Кара-оол үр болган бо тудугну доозар сорулганы салган. Федералдыг бюджеттин күсели-биле объектти тудуп доозар дээш улуг күженишкinnerни үндүрген.

2011 чылдың төнчүзүнде камга-

Пайыскалдың Ленин кудумчузунда Культура болгаш сүй белектер товч ажылгалга удавас кирер.

херексели-игил хевирлиг турас-каал тургускан чараш оран-сава-дыр. Ол төп дээрже бедик мерге-жилдиг мастерлериниң, чоннуң хо-жум херекселдериниң болгаш сүй белектиң төвү аңаа турар дээрзин Шолбан Кара-оол тайылбырлаан. Маңаа тус черниң чурттакчылары-даа, даштыкыдан туристер-даа ке-лирлер, олар тыва сыгыт-каргы-рааны дыңнаарлар, национал хо-жум херекселдерин болгаш өске-даа чүүлдерни канчаар белеткээри-биле таныжарлар. Ынчангаш маңаа кандыг-даа офистерниң болгаш албан-дужаал элзэннерниң кон-торалары турбас ужурулг деп, культура сайыды Вячеслав Дон-гакка сагындырган.

Ол төп эрги музей турган чер-ге Ленин кудумчузунда туттунган болгаш культура ажылдакчы-ларынга: хөгжүмчүлерге, сүй бе-лек кылыкчыларынга, чоннуң ше-верлеринге көрдүнген. Ол төптү удуртур кылдыр делегей деңнел-диг сыгытчы, Россияның алдарлыг артизи Конгар-оол Ондарны то-муйлаан. Бо чылдың февральда объектти ажылгалче дужаар. Амгы үеде ишти ки шеврелел ажыл-дарын доозары, салгындаылга системазын ажылдадыры арткан. Чаагайжыдылганы болгаш ногаан-чыдылганы чылдың чылыг үезинде кылып чорудар.

Бо чылын тудуп доозар ужуру-луг Перинаталдыг төптүн тудуунун байдалын тодаргай сайгарып чу-гаалашкан. Ол төптен аңгы өске-даа чамдык объектилерни хынап көргенин Чазак Даргазы чугаалаан, оларның аразында Национал му-зей чоогунда шөлде тудуун эгелеп турары Аныяктар ордузу бар.

Республика Баштыңының чу-гаазы-биле алырга, Тывага юби-лейлиг 2014 чылда маңаа кол-кол байырлал хемчеглери калбарар. Ынчангаш Чазак хоорай мэриязы-ның киржилге-биле кады чугула чаагайжыдылга ажылдарын кылып чорудар акша-хөреңгини дилеп турар. Национал музейни долган-дыр чаа өгленгеннерниң байырлал езузу-биле бадыланчыр залдыг Аныяктар ордузун, а ол ышкаш бурунгу даш көжээлер стеллари-ин тударын көргөн дээрзин сагын-дыраал. Музей-биле кады хоорай төвүнде шөлчүгеш төөгү-культура

комплекси апаар. Ону тудар ак-ша-хөреңгини республика бюдже-динден тускайлаар.

Объектиниң документиленге өскерилгелер киирери негеттинип келген айтырыгны ужуражылгага чугаалашкан, чүге дээрже оон энергия хандырылгасы улгадыр. Ниитизи-биле алырга, бо шөлчү-геште ажылдар план езугаар чоруп турар, тудугда хаара туттунган спе-циалистер четчир дээрзин ону бот-тандырып турарлар бүзүрет-кеннер.

Ажылчын ужуражылга үезинде Чазак Даргазы ажылгалга киире-рин 2011 чылдан 2012 чылче шил-читкен объектилер дугайында чугааны кылган, оларның аразында Кызыл хоорайда эвээш каът ба-жыңнар тудар черниң котель-наязы, Ак-Довурак хоорайда кылымал карттыг футбол шөлү, Каа-Хем суурда суг коллектору болгаш өске-даа тудуглар бар.

«Тургустунган айтырыглар дугайында чугаалажыр болгаш ол айтырыгларны деңге шиитпирлээр дээш тудугжулар-биле ажылчын хуралдарны доктаамал эрттирер херек»-деп, Шолбан Кара-оол демдеглээн. Ындыг ужуражылга-ларның планын квартал санында киирерин республиканың тудуг са-йыдынга Чазак Даргазы дааскан.

Тываның Тудугжулар эвиле-линиң президентизи Антонина Фокина Чазак Даргазының чугаа-зын деткээн болгаш тудуг комп-лекизиниң төлээлери-биле эрткен шак мындыг хуралдың түңелин езугаар Шолбан Кара-оол тудугжу ажылчыннарның акша-шалыңының дыка эвээжинге хамааржыр айты-рыгны шиитпирлээни дээш четтир-генин илереткен. «Республиканың тудугжуларының күш-ажыл төле-вирин квартал санының индек-стерин санап турар үеде айда ортумак саналгазын бедидериниң үе-үелеп графигиниң дугайында Тудугжулар эвилелиниң саналын эрге-чагыргалар деткип хүлээп алган. Амгы үеде 4-кү ажылчын разрядтың ажыл төлевири 60 хуу өскөн болгаш 26700 рубль четкен»-деп, Антонина Фокина чугаалаан.

Долаана САЛЧАК.

Виктория ЛАЧУГИНАНЫҢ
тырттырган чуруктары.

Перинаталдыг төптүн тудуун доозар сорулга салдыган.

тудугуларга улуг сагындырыгны Шолбан Кара-оол бергеш, бо объект дээрже, бөдүүн эмнелге с, чогуур коммуникацияларлыг, гегеп божуур иелерге көрдүн-бедик технологтуг төп-түр дээрзин сагындырган. «Маңаа тудуг терапия төвү турар, меди-аның онзагай дузазын чедирер-тарны маңаа эмнээр, ону билип-силер бе? —деп айтырган бол-керээ чарыкчызынга «мындыг-галар бо оран-савага чылыг-турбас дээрзин чугаалаан. Оон соонда республика Баш-ты амгы үениң электри комму-ациялары-биле четчир кылдыр-дыраарын база негезин. Мурнуку-дарда ышкаш ханаларда бол-дээвириде чыпшыр кадап каан-три удазыннарны ол көрүп-н. Бо талазы-биле оран-саваның эвилелин чаартырын, аңаа амгы

Оон аңгыда чаа төртүтүнгөн чаштарның чыдар орээлдеринге киирер кислород коммуникация-лары-биле ажылды ылавылап коор-сорулганы Шолбан Кара-оол сал-ган. «Чаштарның айыыл чок чо-руунуң болгаш кадыкшылының дугайында чугаа чоруп турда, акша дугайында айтырыг турбас. Перина-талдыг төп үр туттунуп келген объект-тир, оон баштайгы төлеви-лелиниң эргижирээнин көрүп тур-силер. Ол документини чаартыр-акшаны тускайлаарынга белен бис, силерден шалыпкын ажыл негет-тинип турар. Бо тудугну 2012 чылда тудуп доозар ужурулг бис»-деп, Борис Рудневке ол чугаалаан.

Объектиде суг хандырылгасы-ның системазын кайы хире шын тургусканын хынаарын хайгаарал-черлериниң эксперттеринден Чазак Даргазы биле, оон дээрже, хо-

латтыг акшаның чартыы—90 млн. рубль Тываның Саң-хоо яамы-зынга кирип келген, оон 60 мил-лионун тудуг-монтаж ажылдарын-че болгаш 30 миллион рубльди медицина дериг-херекселдерин-сатарынче шилчиткен.

Ол ышкаш Шолбан Кара-оол республиканың тудуг комплекзи-нин бүдүрүлгелериниң удуртук-чулары-биле ажылчын ужуражыл-ганы эрттирген. Чугаа үезинде кол кичээнгени 2012 чылда ажылгалга киирер тудугларже угландырган. Тываның тудуг сайыды Владимир Сат болгаш «ББК-Чаа техноло-гиялар» КХН-ниң төлээлери чаң-чыл болган культура болгаш сүй белек сайзыралының төвүнде ажылдың чоруп турарының дуга-йын дыңнаткан. Ол дээрже чөөн чүк аяны-биле туттунган, даштыкы-жыны, бажында чоннуң хөгжүм

КИЧЭЭНГЕЙДЕ — КӨДЭЭ АМЫДЫРАЛ

• Депутат — соңгукчуларында

Тыва Республиканың Улуг Хуралының аграр политиказының талазы-биле комитеттин даргазы В.И. Чучев, ооң чөвүлекчизи Б.Б. Хертек олар Танды кожуунун көдээ ишчилеринге база катап «аалдап четкен».

Танды кожуун — Танды-Уула сыннарының эдээн чурттаан ажил-ишчи чоннуг, улуг, делгем тараа шөлдерлиг, кат-тооруктуг арга-эзимнерлиг, дыштанырынга таарымчалыг эмниг-домнуг аржаан-нарлыг, хөлдөрлиг онзагай чер. Кожуун көдээ ажил-агыйының көргүзүлгелеринин талазы-биле республикада мурнуку одуругда дээрзин билер бис. Ынчангаш чер болгаш мал ажил-агыйы-биле холбайып, ооң беримчези-биле тодуг-догаа чурттап болурунун бүрүн барымдаазы оларда бар.

Депутаттын мурнунда бо удаада ажил-агыйы сорулгазы — көдээ черде амыдырап-чурттап чоруур соңгукчулары-биле чугаалажып, оларның чагыгларын хүлээп ап, күүсеттинген чагыгларны оларга дыңнадыры.

Баштайгы чедер чер — Сосновка сумузунун салбыры Хадың-Аксы арбаны. "Эки үелер" дижи совет тургузуг үезинде мурнакчы сүт-бараан фермазы турган чурттап чыгып, кадарчыларның ажи-толунге туттунган школа, уруглар сады, клуб, фельдшер пунктузу дээн социал объектилер ажилын хевээр арттырган, бо хүннүн байдалы-биле 40 өреге чурттап чыгып чөвүлекчизи бюджет адырында ажилдаар кол үндезини ында.

Эртенги чывар намдал турар үеде Хадың-Аксының школазынга четтивис. Чаа чылдың байырларының бүдүүзүндө ол школага амгы үениң чугула дериг-херексели — принтерни дамчыткан болгаш, школа коллективи ону алган бе дээш сонургаар дээш чедер бээр, ында улуг кара шооча "кым-даа кирип болбас" дээниг, хаалаада астына берген тур. Ол хүннүн медээзи-биле агаарның температуразы казыыр 41 градус, эге класс-тарның өөреникчилери өөренимчел турган боор, ынчалза-даа башкылар коллективи ажилдап тургудег? Бичии сууржугаштын ортузунда школа биле бажыңнар аразы каш-ла базым, "чараа дүкпүрүм черде" дээр ийикпе. "Мыя бо аразында кижиле донуп безин четтикпес боор оң, канчап барганнар?" деп кудумчузе үнүп келгеш өрү-куду көөрүүске, шып-ла шыпшың. Чүгле чаа одунган бажыңнар ээлериң одап үндүрген одунуң ыжы бурулаар.

План езугаар ийи дугаар чедер чер — уруглар сады. Суурнуң адаанда херимин кара-ногаан будук-биле дозулап каан, хериминиң иштинде уруглар ойнаар бичии шөлчүгештиг, бичежек бажың. Кирип кээриивиске, уругларның хөглүг каткы-шоору уткуп алды. Арыг-силини-даа аажок, дүштеки чем белеткеп турары ол ийикпе, чемзиг чыттыг. "Экии, кайы хире чурттап-ажылдап тур силер?" — деп, Василий Иванович чугаазын эгелээш, дораан-на өрээл иштинин температуразын көргүзөр херекселди көргөш: "Чүгле 13 градус, уругларны чүге соок черде тудуп турар силер, одаар хомүрүңер чок бе?" — деп сагыжы дүвүрөп айтырды. "Эрткен дүне ажилдап хонган одакчы арай чегей одаан, ынчангаш ынчап барганы ол-дур. Чогум одаар чүүл талазы-биле хомуда-

лывыс чок" — деп, кижизидикчи башкы Аяна Көк-ооловна Оюн эпчоксунган байдалдыг харыылады.

Бо хүнде уруглар садында 11 уруг доктаамал кээп турар. Эргелекчи, 2 кижизидикчи башкы, 2 дузалакчы, 2 одакчы база повар уругларга таарымчалыг байдалды тургузуп, өөрөдиге-кижизидилге талазы-биле ажилдарны тускай план езугаар чорудуп турар. Ол

Бай-Хаактын өг-бүлөгө болгаш уругларга социал дуза төвүңге белекти тыпсып турда.

бүгү дээш ада-ие айда 1200 рубль-ди төлээр. "Ада-иениң төлөп каан ол акша-төгериң шынзыттынып турар бе, бо хүннүн менюзун сонуургап болур бе?" — деп диледи. Чугажак кыдыраашта хүн бүрүнүн бижээн менюзун сунду. "Эртенги чөмдө — тараадан кадык, сүттүг шай, дүште — горохтуг мун, плов, компот, дүштеки чем соонда — печенье, какао, яблоко, кежээ — сүттүг быдаа, чигирлиг шай — деп ыткыр номчааш, кандыг-дыр дээн ышкаш, шуптувусче көргөш, — Чигирзиг, амданныг чүүлдерни база чип-ле турар уруглар-дыр, бо удаада мен уругларга мандарин-нер эккелдим" — дээш, Василий Иванович шуптузунга чаңгыстап үлей сунарга, уругларның өөрүшкүзү-даа аажок.

— Шитпирлежипки дег кандыг айтырыглар барыл? — деп, Василий Иванович Чучев айтырарга, соодукчувус биле хеп чуур машинавыс эргижирээр, дуза кадарының аргазын көрүп көрүңер деп дилег-чагыгны кириди. Депутаттын дузалакчызы Буяна Бургут-ооловна ону демдегеп алгаш база катап ужурашкыже дээш байырлашты.

Бай-Хаактын өг-бүлөгө болгаш уругларга социал деткимче чедирер төвү. Төп үш аңгы ажил углан-нышкыныг. Ол дээрже стационар болгаш хүндүскү хандырылга, назы четпээн уругларның хайгаарал чок чоруун болдурбазы база дүрген азы бажыңга чедип, социал дузаны чедирери. Барганывыс хүнде стационар салбырда долу эвес, хөй ажи-төлдүг, инвалид уругларлыг, социал байдалы чегей өг-бүлелерден 11 кижиле чуртта-вышаан өөренип, социал ажил-дакчыларның талазындан бүгү-ле ачы-дузаны ап турар болду. Мында уруглар хаара туттунган болганда, хостуг үезин шын ажыглаарыңа оларны чаңкытырып, кандыг-ла-

бир бөлгүмде хаара туткан. Кичээлден дашкаар онаалгаларны кижизидикчи башкыларның хайгааралы-биле кылып турар. Социал берге байдалдыг өг-бүлелерден уруглар хаара туттунганы-биле психолог болгаш тускай эртемниг башкылар планныг ажилдап турарын төптүн удуртукчузу таныштырды. Бо удаада В.И. Чучев соңгукчулары болур социал төптүн ажил-дакчыларының чагыгы — компьютерни оларга белек кылдыр эккелгенин чугаалаарга, ажилдакчылар-даа, уруглар-даа ону адыш час-каашкыны-биле уткуп алды. Ол-ла дораан чугула болгаш кончук хергелетинип турган улуг этти каяа салып алырыл деп шупту сүмеле-

Хадың-Аксының уруглар садында.

ректин ужурун улаштыр тайылбырлады. Россияның автооруктарыңа күрүнениң хайгаарал албанының тускай негелдези-биле өөреникчилер сөөртүр школа автобузунун чолаачызынга 3 чылдан эвээш эвес үеде автобус чолаачылаан кижиле ажилдаар болуп турар. А Бай-Хаак суурда ындыг негелдеге дүгжүр, сөөлгү 3 чыл дургузунда үзүктел чок автобус мунган чолаачы чок бооп турар. Ынаар "Газель" чолаачылары кирбес чүве-дир, ынчангаш автобузувус анаа туруп турар, мындыг байдалда бис деп чугаалады. ТР-ниң Улуг Хуралының депутаты ону эдериниң аргазын тыварын аазааш, эрткен чылын шитпирлежирин аазааны — школының спорт залыңа пластик 7 соңга салырының айтырымы чокку үеде чогумчалыг шитпирлеттинер дээрзин дыңнатты.

Дөргүнде малчын Минчеймаа Түлүш.

Ол таныжылга үезинде школының иштинин арыг-силини, чылыны, көргүзүг материалдары-биле бир онзагай дериттингенин сонуургадым. Эрткен чылын чаа, улуг юбилей эрттирген школада өөреникчилер-даа, башкылар коллективиде чаа-чаа чогаадкыч планнарлыг кады демниг ажилдап турарын демдеглекседим.

Орук-суур аайы-биле Дөргүн деп черде кыштап оор малчыннар-биле база ужуражып, оларның чурттап олурар байдалы-биле база таныштывыс. "Дөргүн" деп черде Владимир Кара-оолович Кыргыстың коданы. Көстүктөрлиг, калдар ыттар өске улус келди дээниг, бисти ээргизи-биле уткуп алды. Казанак бажыңдан 30 хар ажыг назылыг аныяк эр үнүп келгеш, ыттарны хай деп, чалады. Чаа чонган ыяштар-биле туткан магалыг улуг бажыңның чанында база-ла улуг чылыг кажжаа. Ооң чанында сарааттаан сиден. Элээн каш хой, өшкү одарже үнмээн хевирлиг, кажжаада. «Аал-коданның ээзи кым ирги?»

— деп сонуургаарывыс Хаакта автобус чолаачы левтүн коданы ийин. А бажың-дыр бис" — деп хөөн чок харыылады эмчилери, кижиле эмчиле турар бе, ыяш-даш-биле, хандырылганар кандыгыл кижиге эң берге үе бо деп сонуургаарга, кожууден эмчилер чоокта чаа сугну бажың иштинде кадуктан ап, мал-маганны суггарып турарын, а ыя четчир деп харыылааш, ко бажыңда малчын угбай кончук эки билер, ынаар б рүңерем деп сүмелээр базиытывис.

Чонган ыяштан туткан казанак бажың. Иштинин даа аажок. Ирей, кадай б хире харлыг уйнуу — үжел тап турар болду. Малчын ү өөнүн ээзи хан базиышкы чартыктаан, бирги бөлүктү лиди, ынчангаш орунда ч бүгү-ле аап-саап ажилдар угбайда чүдүртүнген хе Бүгү назынында Тес-Хем нуң О-Шынаага малчыннал 63 харлыг малчынның пен муң ажыг рубль, а өөнүн — "инвалид" дээш 12 му дээрзин чугаа кадында и дым. Ол акша амыдыралга мынчап четчип-ле турар хе Хомудал-даа чок мындыг. ширбилди каш малыңа — баш шээр, 5 баш инээнге кылдыр белеткээн. Маль апрельде оолдап эгелээр. А дежиң турар айтырымы «Кужурзураан малдар бо ның суук албанын харамдыг гап, чип туруп берди» — деп лаарга: «Бир эвес бээр ду кээр болза, садып алыр а бар бе?» — деп айтырарга каш малга салып бээр дус х черле шыдаптар бис, дуза дээш сагыш човап тура дээш, улуу-биле четтирдие дээш, амырай-ла берди. «О йын кожуунун көдээ ажи эргелелинче дораан долгаа — деп, ийи дарга ара дугурушту эвеспе.

Ажил-агыйжы сургакчы кынның ол хүнде ажил план кен, чедер черлерге четкен далдар-биле танышкан, көд бөдүүн чурттакчылары-биле ражып, оларны дүвүредип айтырыгларны билип алган сессияның ажилдарыңа сай чогумчалыг шитпирлээр аргаларын дилеп тывары д кижиниң хүлээлгези-даа, а даа ол дээрзин билер бис.

Айлаң МОН

Авторнук тырттыргаруктары.

Чылдың чамдык түңнелдери

КЫЗЫРЫЛДА СООНДА БАГАЙ ЭВЕС АЖЫЛДААН

База бир солун чылды чурттап эртип алдывыс. Төөгүже шилчий берген 2011 чыл республика амыдыралында экономиктиг болгаш политиктиг улуг болушкуннар-биле элбек болган. Оларның эң сөөлгүзүнге эрткен чыл адакталып турда болган чер шимчээшкенин хамаарыштырып болур. Ынчалза-даа бо чүүлге оларның дугайында эвес, а өске — корумчурум, кем-херек үүлгедишкенин дугайында болур дээрзин баш удур сагындырып каайн.

Кандыг-даа чурт азы республика бодунуң амыдыралында дүвүрүңгү азы онза байдалдар эвээш болурун күзээр. Ынчалза-даа лардан ойлаары база ындыг-ла мыр эвес. Бистин республиканың ир хоочу аары — ооң девискээринде корум-чурум үрээшкенин, а харын-даа кем-херек үүлгедишкенин хөй болуп турары деп санадыры болур. Ынчалза-даа бо талазы-биле республикада байдал чуртта, ооң иштинде Сибирь девискээринде ниити байдалдан онза ылгалбайн турар деп анап турарлар база бар.

Ындыг түңнел үндүреринге барымдаа бар. Чүге дизе, 2011 чылда республика девискээринге бүртүттүрген кем-херек үүлгедишкенин ниити саны 7,3 хуу кызырылган. Эрткен чылын республиканың шагдаа ажылдакчыларының санын чүс-чүс кылдыр кызыртан соонда, Тывага кем-херек үүлгедишкенин саны дыка көвүдээр боор дээн ышкаш багай бодалдарга алыскан улустар база ургулаан.

Шынында эрткен чылдың чамдык түңнелдери-биле таныжар болса, бо «фронтуда» байдал ындыг-а кончуг дүвүрүңгү эвес, а чамдык таварылгаларда харын-даа урунда чылдардан дудак чок ээрзин сан-чурагайлар көргүзүп турар. Чижээ, 2011 чылда республика девискээринге болган өлүкчү чорук ниитизи-биле 18,1 хуу кызырылган. Ийе харын, амгы өлүкчүлүгү үеде мындыг чамдык республика амыдыралында шуут урбазы күзөнчиг. Ынчалза-даа ийе байдалдар ол ындыг эвес деп өвени бадыткап турар.

Эрткен чылдың түңнелдери-биле республикада кижиниң кадынын сагышты-биле аар когарал чоруктар 5,6 хуу, тонакчы чорук мырыңай 36,6 хуу, а үптекти чорук 4,8 хуу кызырылган. Хамык кем-херек үүлгедишкенин аары истеп, оларны «изии-биле» өдөрдү чорук 17,5 хуу өскөн.

Элээди уруглар, оолдарның кем-херек үүлгедир чоруу 27 хуу кызырылган. Ол ниити кем-херек үүлгедишкенин 6,3 хуу болуп турар. Бир эвес Сибирь девискээрин алып болза, ол көргүзүп 6,9 хуу. Ындыг бе дээрге берге байдалда артып турар адырлар бар. Чижээ, мал оорлаар чорук 2011 чылдың дургузунда ооң мурнунда ылга деңнээрге, 45,6 хуу өскөн ы 476 чорук демдеглеттинген.

Эрткен чылда дорт муң ажыг кем-херек үүлгеткен кижини илесткен. Кем-херек үүлгедишкенин бүгү хевирлеринден ниитизи-биле 4200 киж когараан, 38 киж өлгөн. Эң хөй кем-херек үүлгедишкенин амыдыралында доктаамал орулга чок азы дорту-ле бижирге, ажыл чок хамаалар — 3121 киж кылган болуп турар. Ол дээрге чылдың-на бадыткалтынып турар туруш тур.

Херээжен улустун кем-херек

үүлгедир чоруктары элээн эвээжээн. Ынчалза-даа 546 херээжен киж кем-херек үүлгеткен-дир дээрге-ле, республикада байдалдың нарынын көргүзүп турар.

Мурнунда чылдарда кем-херек үүлгедир чоруктан 953 киж база катап үүлгедир кылганы демдеглеттинген. Оларның 78-зи хоругдал черлеринден эрткен чылын хосталгаш-ла, чаңгыс чылдың дургузунда катап кем-херектерни үүлгеткен. 368 назы четпээн киж кем-херек үүлгеткен, оларны ишти ки херектер органының ажылдакчылары тудуп ап турда, 86-зи эзирик байдалга турган. Черле ынча назы четпээн оолдар, уругларга эзиртир суксунну, ылаңгыя пивону садып-

гузунда долузу-биле үндүрүп берген азы бодунуң хүлээлгезин ыяк күүсеткен.

Республиканың тускай сорулгалыг бо программазы-биле кирген ол акша-хөреңгиге ТР-ниң Ишти херектер ямызы чүнү садып алганыл? Ол эвээш эвес акшага чүнү-даа мурнунда 13 чурук бижидер камераларны садып алган. Оларны Кызыл хоорайның ол-бо булуңнарында тургускан. Ылаңгыя хоорайның төвү оларның дузазы-биле хонуктун кайы-даа үезинде шагдаа ажылдакчыларына эки көскү. Оон аңгыда С.Тока кудумчузунда аай-дедир тургускан орук шимчээшкенин көргүзүп ийи камера ында орук шимчээшкенинде айыыл чок чорук «хайгылында» доктаамал турар. Бо камералар дүрүм негелделери хажыдар чолаачыларга, корум-чурум үрекчилеринге «эпчок байдалды» тургузуп турар деп чүве билдингир, ынчалза-даа оларның бистин амыр-тайбын турар ужуруг амыдыралывыска көргүзүп турар ачы-дузазы оон-даа артык үнелиг. Бо программаның акшаландырыш-

ның өзүлдези Чаа-Хөл, Тожу, Бий-Хем, Бай-Тайга дээш, өске-даа чамдык кожуннарда демдеглеттинген.

Орук озал-ондактарының 80 ажыг хуузу чолаачыларның буруузу-биле болуп турар. Барык дөрттен чыгыгы чолаачы эзирик чорааш, орук озал-ондаа кылган. Ынчалза-даа чадаг кижилерниң хайы-биле болган орук озал-ондактары база элээн демдеглеттинген.

Эң коргунчуг чүүл — орук озал-ондактарына школа назылыг оолдар болгаш уругларның когарат турары. Чижээ, эрткен чылдың дургузунда республика девискээринге оларның киржилгези-биле 55 озал-ондак болган: 10 уруг өлгөн, 70 киж янзы-бүрү хемчээлдиг кемдээшкенин алган.

Республиканың тускай сорулгалыг бо ийи программаларының боттандырылгасы 2012 чылда база уламчылаар. Ындыг болганда үнүп келген чылда база акшаландырышкын, ТР-ниң Чазааның талазындан саң-хөө деткимчеи уламчылаар ышкажыл. Бо акша-хөреңгилер ТР-ниң ишти херектер органын эде дериинге улуг дузалыг болуп турар-дыр. Чүгле 2011 чылдың дургузунда ТР-ниң Ишти херектер ямызы 39 автомашины, харылзаа дериг-херекселдерин, он-он оргтехниканы садып алган. Ямының 49 оран-савазына улуг-биче септелгелерни кылган. Бо ведомствонун 2011 чылда каттышкан бюджет барык 2 миллиард рубль болган. Шыны-биле чугаалаар болза, бо ямы республикада эң хөй ажыл берикчи организацияның бирээзи болуп артып турар.

Ам оорлаар чорукка элээн доктаалы. Хамык-ла кем-херек үүлгедишкенин барык 30 хуузу өске кижиниң өнчүзүн оорлаар чорук болган. Республика девискээринге 1636 янзы-бүрү оор чоруктар демдеглеттинген.

Мал оорлаар чорук хуу талазы-биле эрткен чылын элээн өскенин үстүнде каксы бижидим. Чыл дургузунда хамаатыларның муң ажыг малын, ооң иштинде чүс-чүс бода малды, аъттарны оорлаан. Чурттакчы чоннун материалдыг когаралы 20 миллион рубль чедип турар болган. Маңаа Кызыл, Каа-Хем, Өвүр, Бай-Тайга, Сүт-Хөл Эзрин болгаш Танды кожуннарда мал оорлаар чоруктар мурнунда чылдарга деңнээрге, көвүдээнин демдеглет каайн.

Автотранспорт оорлаар чорук мырыңай 70 хуу өскөн азы эрткен чылын республика девискээринге 80 автомашины оорлап мунган чорук бүртүктеттинген. Аңаа бодаарга, мобильдиг телефоннар болгаш бажыңнар оорлаар чоруктар элээн кызырылган.

Эрткен чылда Тываның ишти херектер органына тургузулгусу өскерилгелер, ажылдакчылар ортузунга шыңгыы аттестация эртип база улуг кызырылда болза-даа, шагдаа ажылдакчылары республика девискээринге корум-чурумну тудар дээш ниитизи-биле кызымак ажылдаанын демдеглевес арга-жок. Олар наркотиктер садып-саар чоруктарга удур ажылдарга, организацияларда экономиктиг кем-херек үүлгедишкенин илердир элээн ажылдарны кылган-нар.

Макыр-оол ДЕСПЕН.

ОК-ЧЕПСЕК ДУЖААГАНЫ ДЭЭШ...

«Тыва Республиканың Чазааның Чурттакчы чоннун хоойлуга удур шыгжап чыдары ок-чепсек, боо-моңгу болгаш частыр чүүлдер аймаан эки тура-биле дужаарын организастаарының хемчеглериниң дугайында» доктаалын езугаар эки тура-биле ок-чепсээн 2011 чылдың январь 1-ден бээр дужаап эгелээн хамаатыларга ТР-ниң Ишти херектер ямызы акша төлевирин берип эгелээн.

Ол төлевирни чорудары-биле 100 муң рубльди аңгылаан. Бо хуннерде 4 хамааты он муң ажыг рубльди ок-чепсекти эки тура-биле дужааганы дээш алган.

Тыва Республиканың чурттакчылары! ТР-ниң Ишти херектер ямызының кайы-даа девискээрге турар полиция пунктузунга ок-чепсекти эки тура-биле дужаарының дугайында бижимел билдиришкенин кирип болур силер. Ок-чепсекти азы боо-моңгуну кым дужааганы чажыт болуп артарын полиция магадылап турар.

Шаңнал төлевир акшаларның хемчээли:

1 аңчы араалыг боо дээш 100 рубль; 1 анаа аңчы боо дээш 500 рубль; 1 хол боозу дээш 1500 рубль; 1 эде кылган боо дээш 100 рубль; 1 ок дээш 10 рубль; 100 грамм частыр бүдүмел бүрүзү дээш 400 рубль; частышкын кылыр херексел дээш 1500 рубль; 1 даашташкын чазылдырыг кылыр чүүл дээш 300 рубль; 1 метр частышкын хендири дээш 100 рубль.

Оон аңгыда ок-чепсек, боо-моңгу чажырып турар кижиниң азы оларның кайда шыгжаттынып чыдарының дугайында шын медээ дыңнаткан кижилер үстүнде доктааттыг шаңнал төлевирлерниң хемчээлиниң 50 хуузу алып.

Тыва Республиканың ИХЯ-зы.

Россияның почтазында

Deutsche Post бүдүрүлгези

Россияның почтазы биле Deutsche Post компаниязы янзы-бүрү чорудулгаларның бижимел бүртүкелиниң канчаар чоруп турарының дугайында медээлерни аразында солчуп турар кылдыр дугурушкан.

Россияның почтазының чингине директорунун оралакчызы Игорь Мандрыкин биле Deutsche Post компаниязының төлээзи Генриетта Латка-биле болган ужуражылгага ук дугуржулганы хүлээп алган. Мындыг хевирлиг чаа схема чурттар аразының чорудулгаларының ад-рестээн кижиге четпейн чыдырдала, ооң хайгааралын чорудуп турар. Ол ышкаш Россияның почта дүрүмүнге дүүштүр Игорь Мандрыкин послыканы аңгылаарының болгаш ооң чедирилгезиниң дугайында медээни алып саналды кириген. Ооң мурнунда немец почта салбыры-биле Германиядан Россия Федерациязының девискээринче почтаны автотранспорт-биле чедирер дугайында дугуржулга чедип алдыг турган. Шак мындыг арга-биле Бүгү-делегейниң почта салбырының ажылы, бичии-даа болза, чийгез деп болур.

Наталья ТОРБОСТАЕВА.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛЫ

**Инвестиция ажил-чорудулгазының киржикчилеринин болгаш
Тыва Республиканың Чазаның кады ажилдажылгазының
регламентизин бадылаарының дугайында
2011 чылдың ноябрь 18 №688 Кызыл хоорай**

Инвестицияның республиканы сонуур-гаар чоруун экижидер, түнелдиг болгаш шынарлыг чорукту бедидер, айтырыгларны шалыпкын шиттирилээрин хандырып турар инвесторларның бижимел болгаш аас-биле кириген дилеглерин сайгарып көөрүн организастаар талазы-биле күрүне хүлээлгезинин күүселдезинин ажык-чарлыын болгаш билдингир болурун экижидер, харылзаалар киржикчилеринин күрүне хүлээлгелерин күүседип турар үеде тыптып келир харылзааларга чогумчалыг байдал-

дарны тургузар сорулга-биле Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Инвестиция ажил-чорудулгазының киржикчилеринин болгаш Тыва Республиканың Чазаның кады ажилдажылгазының регламентизин бадылаар.

2. Бо доктаалды "Тувинская правда" болгаш "Шын" солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар В.БАРТЫНА-САДЫ.

Тыва Республиканың Чазаның 2011 чылдың ноябрь 18-те №688 доктаалы-биле бадылаан

Инвестиция ажил-чорудулгазының киржикчилеринин болгаш Тыва Республиканың Чазаның кады ажилдажылгазының регламентизи

1. Ниити чүүлдер

1.1. Тыва Республиканың Чазаның, инвесторларның, Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының, а ол ышкаш организастаар-эрге-хоойлу хевирин хамаанчокка, инвестиция төлевилелдерин күүседиринге киржип турар организацияларның (регламент киржикчилеринин) кады ажилдажылгазының чурумун регламент тодарадып турар.

1.2. 2004 чылдың декабрь 29-та Тыва Республиканың "Тыва Республикада инвестиция ажил-чорудулгазының дугайында" №1171 УХ-1 Хоойлузунда кирген билгилерни бо регламентке ажыглап турар.

1.3. Инвесторларның дилеглери-биле ажилды организастаарын Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Канцеляриязының болгаш Чазак Аппаратының экономика тиг хөгжүлдэ эргелелинге (моон соңгаар) экономика тиг хөгжүлдэ эргелели дээр) дагзып турар.

2. Регламент киржикчилеринин кады ажилдажылгазының технологиязы

2.1. Инвестиция төлевилелдеринин күүселдезинге анаа практиктиг болгаш сүме дузазын көргүзерин инвестор Тыва Республиканың Чазандан дилеп болур.

2.2. Инвестор дилегни Тыва Республиканың Чазанче бижимел хевирге, азы электроннуг документ байдалы-биле кирип болур, ол ышкаш 667000, Тыва Республика, Кызыл хоорай, Чүлдүм кудумчузу, 18, кабинет 409 деп адреске келир, сайт: gov@tuv.ru, харылзажыр телефон/факс: 8-(394-22) 3-23-34.

2.3. Бижимел азы электроннуг хевирге кирген дилеглеринин бүртүкелин экономика тиг хөгжүлдэ эргелели кирген чагаалар бүртүкээр журналга оон киргенин баштайгы хүнүнде кылыр. Аас-биле кирген дилегни кысказы-биле инвесторларның аас-биле кириген дилеглеринин журналга кирир.

2.4. Бир эвес инвесторнун дилээ арга-сүме айтырган байдалдыг болза, экономика тиг хөгжүлдэ эргелели дилег кириген кижини ажил-чорудулганың ол хевирин боттандырып турар Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органынче чорудар, турар черин болгаш харысалгалыг ажилдакчыларның турар адресин азы телефонун айтып бээр.

2.5. Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының харысалгалыг ажилдакчылары дилег кылып келген талага тодаргай

арга-сүмени бээр болгаш арга-сүме ажык-тыг деп хүлээп алдыган болза, инвесторнун дилээ долузу-биле хандырыганының дугайында бижимел бадыткалды алыр.

2.6. Дилеп турары практиктиг дузаның байдалына дүүштүр экономика тиг хөгжүлдэ эргелели инвесторнун дилээниң киргенин бүртүкээр хүнүнде ийи ажил хүнүнүн дургузунда Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының ол ажил-чорудулганы боттандырып турар органынче дилегни чорудар.

Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органы инвестиция саналдарын, а ол ышкаш дараазында айтырыгларны сайгарып чугаалажып көөр:

-инвестиция төлевилелин күүседини-биле инвесторну инвестиция шөлүнге кирир аргаларының дугайында;

-инвестиция төлевилелинин ажыгының бар-чогунун дугайында;

-инвесторнун тудуг кылыры-биле чер участогун алырының аргаларының дугайында;

-тудуг кылыр чөпшээрел документилерин, а ол ышкаш инвесторларның өске-даа дилээн чүүлдерин алырының аргаларының дугайында;

-инвестиция төлевилелдерин күүседип турар үеде тус чер бот-башкарылга органнарының талазындан административтиг шалтараазынарның бар-чогунун дугайында;

-инвестиция төлевилелдерин күүседирде эргежок чугула дугуржулгаларның болгаш чөпшээрелдеринин хуусааларын кызырарының дугайында;

-инвестицияны салырының мурнады шиттирилээр айтырыгларының, Тыва Республиканың девискээринге инвестиция төлевилелдерин күүсединге инвесторларга негелделерин болгаш магадылалдарның айтырыгларының талазы-биле тайылбырларны болгаш сүмелерин алырының дугайында.

2.7. Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органынче экономика тиг хөгжүлдэ эргелелинден материалдарны алган хүнүнде 10 ажил хүнүнүн дургузунда эргежок чугулазын барымдаалап тургаш, оларны тус чер бот-башкарылга органынче-биле болгаш сонуургалдыг өске-даа кижилер-биле дугуржулганы чорудар, инвесторга инвестиция төлевилелин күүсединге практиктиг дуза чедиреринге эргежок чугула документилеринин даңзызын анаа тыпсыр.

2.8. Оон-биле чергелештир Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнары инвестиция төлевилелинин талазы-биле сан-хөө-экономика тиг түнелди белеткээр.

2.9. Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарындан алдыган сан-хөө-экономика тиг түнелди барымдаалап, экономика тиг хөгжүлдэ эргелели Тыва Республиканың девискээринге инвестиция төлевилелдерин күүседин талазы-биле экономика чөвүлелин (моон соңгаар — Экономика чөвүлели дээр) чоокку хуралына сайгарар кылдыр кирир.

2.10. Экономика чөвүлелин хуралына чедир үш ажил хүнүнүн дургузунда экономика тиг хөгжүлдэ эргелели Экономика чөвүлелин кижигүннеринге инвестордан кирген дилегниң хоолгазын болгаш Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының сан-хөө-экономика тиг түнелдинин хоолгазын чорудар.

2.11. Инвестиция төлевилелин күүсединге инвесторга практиктиг дузаны чедиреринин дугайында Экономика чөвүлелин сүмезинге үндэзилээш, экономика тиг хөгжүлдэ эргелели Экономика чөвүлелин хуралының соонда үш ажил хүнүнүн дургузунда Тыва Республиканың девискээринге күрүне-хуу кижилер кады ажилдажылгазының байдалдарын тургузарының дугайында дугуржулганы (моон соңгаар — дугуржулга дээр) бадылаарының дугайында Тыва Республиканың Чазаның төлевилелин белеткээр азы олче айтыглан хуусаада барымдаалыг чагаага бижээн ойталаашкынны чагыглыг чагаа-биле почта дамчыштыр чорудар.

2.12. Талаларның ат салган дугуржулгазынга үндэзилеп, инвестор 5 ажил хүнүнүн дургузунда экономика тиг хөгжүлдэ эргелелинче дугуржулганы күүсединге эргежок чугула бөлүк документилерни кирир.

2.13. Эргежок чугула документилерни инвестордан алган соонда экономика тиг хөгжүлдэ эргелели үш ажил хүнүнүн дургузунда оон четче-бүрүнүн, документилеринин составын (четчелээшкенин), а ол ышкаш оларны шын долдурганын хынаар.

2.14. Чөпшээрелге болгаш организастыг бөлүк хемчеглерни эрттирер сорулга-биле комплекстиг хөгжүлдэ эргелели Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының ол адырның органынче инвестордан алганы бөлүк документилерни чорудар, а ол ышкаш угланышкыннар талазы-биле регламентинин киржикчилери-биле кады ажилдажылганы бот-тускайлаң боттандыраар.

2.15. Эрттиргени комплекстиг организастыг болгаш чөпшээрелге хемчеглерин барымдаалап, экономика тиг хөгжүлдэ эргелели Тыва Республиканың девискээринге инвестиция төлевилелин күүсединге инвесторга эргежок чугула түнел документилеринин комплектизин хевирлеп тургузар.

Инвестиция төлевилелин күүседин сорулга-биле организастыг болгаш чөпшээрелге хемчеглеринин комплектизи-дараазында чүүлдер кирип турар хемчеглер комплектизи:

- Тыва Республиканың девискээринге тудуг кылыры-биле чер участогунга эргени бүртүкедип алыры;

- Тыва Республиканың девискээринге тудугнун төлевилел документациязын дугуржуру, объектинин тударына болгаш ону

ажыглалче дужаарына чөпш алыры;

- инвестиция төлевилелин күүсе эргежок чугула өске-даа чөпшээрелдерин долдурары;

- өске-даа эргежок чугула хемч

Инвестиция төлевилелин күүсе эргежок чугула документилерни чиринин хуусаазын Россия Федерация болгаш Тыва Республиканың күш турар хоойлужулгазында, тус башкарылга органнарының чөпшээр дугуржулга болгаш өске-даа чөпш көрдүнген нормативтиг документилер актыларында доктаадып тургусканларны барымдаалап, кады ажилда дугайында дугуржулгага үндэзилеп радыр.

2.16. Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырганың адыр аайы-биле организастыг документилеринин комплектизи соонда экономика тиг хөгжүлдэ эрге ажил хүнүнүн дургузунда документилер четчезин, составын (комплектизин) катап хынаар болгаш оларны инвестиция дамчыдар.

2.17. Инвестиция төлевилелдеринин селдезинин талазы-биле ажил-чоруд дээштинге мониторинг чорудар сүмезинге экономика тиг хөгжүлдэ эргелели Тыва Республиканың Даргазының кылган инвесторларның санының дугайында ол ышкаш инвестиция төлевилелдеринин талазы-биле организастыг болгаш режимге хемчеглеринин комплектизин кирип турарының дугайында медээ кирир.

2.18. Организастыг болгаш чөпш хемчеглеринин комплектизин турарының бүгү үе-чадаларында экономика тиг хөгжүлдэ эргелели инвесторга ар дузазын чедирер.

3. Регламентинин эрге-хоойлу хангазы

Инвестиция төлевилелин "чаңгыс деп принцип-езугаар күүсединге эрге-хоойлу документилерни чыырының (долдурарының) чорудулгазын күштурар хоойлужулга, бо Регламент боттарының аразында кады ажилда дугайында дугуржулга болгаш Республиканың девискээринге күрү кижилер кады ажилдажылгазының боттары тургузарының дугайында дугуржулга тодараттынар.

4. Регламентинин информастыгы

4.1. Бүгү медээлер болгаш материял бо регламентини күүсединге эрге-хоойлу документилеринин майыктары долдурарының үлегери-биле каталог Республиканың экономика яамызының сайтында www.minert.tuva.ru деп сайтында каталог.

4.2. Бо регламентинин киржикчилер кады ажилдажылгазын информация коммуникация четкилеринин, оон иш "Тыва Республиканың электроннуг чорудулга" деп тургустунган төлевилелдин дузазын боттандыраар.

Танма басканы негеттинип турар документилеринин информастыг солчулгазын үезинде оларны саазында парла езуугаар дамчыдар.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫНЫҢ ДОКТААЛЫ

Муниципалдыг тургузугнун төлээлекчи органының депутаттарының соңгулдаларын эрттирер турар үеде «Тыва Республикага муниципалдыг тургузугнун төлээлекчи органының депутаттарының, тус чер бот-башкарылгазының соңгудар албан-дужаалдыг кижизинин соңгулдаларының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузун ажыглаарының чурумунун тайылбырының дугайында

2012 чылдың январь 17 №26/160-6 Кызыл хоорай

"Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының дугайында" Тыва Республиканың Хоойлузунун 9 чүүлүнүн 2 пунктузунга дүүштүр Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. "Тыва Республикага муниципалдыг тургузугнун төлээлекчи органының депутаттарының, тус чер бот-башкарылгазының соңгудар албан-дужаалдыг кижизинин соңгул-

даларының дугайында" Тыва Республиканың Хоойлузун ажыглаарының чурумунун тайылбырын (мында кошкан) бадылаар.

2. Бо доктаалды "Шын" болгаш "Тувинская правда" солуннарга парлаар. **Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазы Б.Д. ОНДАР.**

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының секретары М.Ш. САМБАЛА.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының 2 чылдың январь 17-де №26/160-6 доктаалы-биле бадылаан

«Тыва Республикага муниципалдыг тургузугнун төлээлекчи органының депутаттарының, тус чер бот-башкарылгазының соңгудар албан-дужаалдыг кижизинин соңгулдаларының дугайында» Тыва Республика Хоойлузун ажыглаарының чурумунун ТАЙЫЛБЫРЫ

1. Бир эвес Россия Федерациязының субъектизинин хоойлузу Федералдыг хоойлуга дүүшпейн турар болза, 2002 чылдың 06.12-де "Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелеринин болгаш референдумга киржир эргезинин кол-кол магадылалдарының дугайында" №67-ФХ Федералдыг хоойлуунун (моон соңгаар Федералдыг хоойлу дээр) 11 чүүлүнүн 6 пунктузунга дүүштүр Федералдыг

хоойлуунун нормаларын ажыглаар.

2. Муниципалдыг тургузугнун Төлээлекчи хуралының депутаттарының соңгулдаларын эрттирер база белеткеп турар эрге-хоойлу дузазын көргүзер сорулга-биле Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының "Тыва Республикада муниципалдыг тургузугнун төлээлекчи органының депутаттарының, тус чер бот-башкарылгазының соңгудар албан-дужаалдыг кижизинин соңгулдал

дугайында" Тыва Республиканың Хоойлуунун "Россия Федерациязының хамаатыларының" соңгулда эргелеринин болгаш референдумга киржир эргезинин кол-кол магадылалдарының дугайында" Федералдыг хоойлуунун дүшүр ажилдап кылган.

3. "Россия Федерациязының хамаатыларының" соңгулда эргелеринин болгаш референдумга киржир эргезинин кол-кол магадылалдарының дугайында" Федералдыг хоойлуунун нормаларына дүшпейн турары-биле "Тыва Республикада муниципалдыг тургузгунуң төлээлекчи органының депутаттарының, тус чер бот-башкарылгазының соңгулдар албан-дужаалдыг кижизинин соңгулдаларының дугайында" Тыва Республиканың Хоойлуунун дараазында нормаларын ажылдап болбас:

"Тыва Республикада муниципалдыг тургузгунуң төлээлекчи органының депутаттарының, тус чер бот-башкарылгазының соңгулдар албан-дужаалдыг кижизинин соңгулдаларының дугайында" Тыва Республиканың Хоойлуунун 21 чүүлүнүн 8 чүүлүн;

"Тыва Республикада муниципалдыг тургузгунуң төлээлекчи органының депутаттарының, тус чер бот-башкарылгазының соңгулдар албан-дужаалдыг кижизинин соңгулдаларының дугайында" Тыва Республиканың Хоойлуунун 21 чүүлүнүн 11 чүүлүнүн "а" иштиги пунктузун;

"Тыва Республикада муниципалдыг тургузгунуң төлээлекчи органының депутаттарының, тус чер бот-башкарылгазының соңгулдар албан-дужаалдыг кижизинин соңгулдаларының дугайында" Тыва Республиканың Хоойлуунун 21 чүүлүнүн 11 чүүлүнүн "б" иштиги пунктузун;

"Тыва Республикада муниципалдыг тургузгунуң төлээлекчи органының депутаттарының, тус чер бот-башкарылгазының соңгулдар албан-дужаалдыг кижизинин соңгулдаларының дугайында" Тыва Республиканың Хоойлуунун 23 чүүлүнүн 6

пунктузунун 2,3 абзацтарын;

"Тыва Республикада муниципалдыг тургузгунуң төлээлекчи органының депутаттарының, тус чер бот-башкарылгазының соңгулдар албан-дужаалдыг кижизинин соңгулдаларының дугайында" Тыва Республиканың Хоойлуунун 23 чүүлүнүн 7 пунктузунун 3 абзацының үшкү домаан;

"Тыва Республикада муниципалдыг тургузгунуң төлээлекчи органының депутаттарының, тус чер бот-башкарылгазының соңгулдар албан-дужаалдыг кижизинин соңгулдаларының дугайында" Тыва Республиканың Хоойлуунун 23 чүүлүнүн 10 пунктузунун бирги домаан;

"Тыва Республикада муниципалдыг тургузгунуң төлээлекчи органының депутаттарының, тус чер бот-башкарылгазының соңгулдар албан-дужаалдыг кижизинин соңгулдаларының дугайында" Тыва Республиканың Хоойлуунун 24 чүүлүнүн 1 пунктузунун 5 иштиги пунктузун;

"Тыва Республикада муниципалдыг тургузгунуң төлээлекчи органының депутаттарының, тус чер бот-башкарылгазының соңгулдар албан-дужаалдыг кижизинин соңгулдаларының дугайында" Тыва Республиканың Хоойлуунун 25 чүүлүнүн 11 пунктузунун 10 иштиги пунктузун;

"Тыва Республикада муниципалдыг тургузгунуң төлээлекчи органының депутаттарының, тус чер бот-башкарылгазының соңгулдар албан-дужаалдыг кижизинин соңгулдаларының дугайында" Тыва Республиканың Хоойлуунун 25 чүүлүнүн 14 пунктузун;

"Тыва Республикада муниципалдыг тургузгунуң төлээлекчи органының депутаттарының, тус чер бот-башкарылгазының соңгулдар албан-дужаалдыг кижизинин соңгулдаларының дугайында" Тыва Республиканың Хоойлуунун 25 чүүлүнүн 14 пунктузун;

4. Муниципалдыг тургузгунуң Төлээлекчилер хуралының соңгулдаларын эрттирип ту-

ра "Россия Федерациязының хамаатыларының" соңгулда эргелеринин болгаш референдумга киржир эргезинин кол-кол магадылалдарының дугайында" Федералдыг хоойлуунун дараазында дүрүмнерин ажылдаар ужурул:

1) кандидатты, кандидаттар даңзызын депшидип база бүртүкпүр турар үеде:

"Россия Федерациязының хамаатыларының" соңгулда эргелеринин болгаш референдумга киржир эргезинин кол-кол магадылалдарының дугайында" Федералдыг хоойлуунун 33 чүүлүнүн 5.1 пунктузун;

"Россия Федерациязының хамаатыларының" соңгулда эргелеринин болгаш референдумга киржир эргезинин кол-кол магадылалдарының дугайында" Федералдыг хоойлуунун 35 чүүлүнүн 14.1 пунктузунун "г" иштиги пунктузун;

"Россия Федерациязының хамаатыларының" соңгулда эргелеринин болгаш референдумга киржир эргезинин кол-кол магадылалдарының дугайында" Федералдыг хоойлуунун 35 чүүлүнүн 14.1 пунктузунун "д" иштиги пунктузун;

"Россия Федерациязының хамаатыларының" соңгулда эргелеринин болгаш референдумга киржир эргезинин кол-кол магадылалдарының дугайында" Федералдыг хоойлуунун 37 чүүлүнүн 9 пунктузунун ийги домаан;

"Россия Федерациязының хамаатыларының" соңгулда эргелеринин болгаш референдумга киржир эргезинин кол-кол магадылалдарының дугайында" Федералдыг хоойлуунун 37 чүүлүнүн 14 пунктузун;

"Россия Федерациязының хамаатыларының" соңгулда эргелеринин болгаш референдумга киржир эргезинин кол-кол магадылалдарының дугайында" Федералдыг хоойлуунун 38 чүүлүнүн 3 пунктузунун бешки домаан;

"Россия Федерациязының хамаатыларының" соңгулда эргелеринин болгаш референдумга киржир эргезинин кол-кол мага-

дылалдарының дугайында" Федералдыг хоойлуунун 38 чүүлүнүн 6.5. пунктузун;

"Россия Федерациязының хамаатыларының" соңгулда эргелеринин болгаш референдумга киржир эргезинин кол-кол магадылалдарының дугайында" Федералдыг хоойлуунун 38 чүүлүнүн 6.6. пунктузун;

"Россия Федерациязының хамаатыларының" соңгулда эргелеринин болгаш референдумга киржир эргезинин кол-кол магадылалдарының дугайында" Федералдыг хоойлуунун 45 чүүлүнүн 3 пунктузунун ийги домаан;

2) бадылаашкын эрттирип турар үеде:

"Россия Федерациязының хамаатыларының" соңгулда эргелеринин болгаш референдумга киржир эргезинин кол-кол магадылалдарының дугайында" Федералдыг хоойлуунун 61 чүүлүнүн 7.1 пунктузун;

"Россия Федерациязының хамаатыларының" соңгулда эргелеринин болгаш референдумга киржир эргезинин кол-кол магадылалдарының дугайында" Федералдыг хоойлуунун 63 чүүлүнүн 2.1. пунктузун;

"Россия Федерациязының хамаатыларының" соңгулда эргелеринин болгаш референдумга киржир эргезинин кол-кол магадылалдарының дугайында" Федералдыг хоойлуунун 66 чүүлүнүн 5 пунктузун;

"Россия Федерациязының хамаатыларының" соңгулда эргелеринин болгаш референдумга киржир эргезинин кол-кол магадылалдарының дугайында" Федералдыг хоойлуунун 66 чүүлүнүн 8.1. пунктузун;

"Россия Федерациязының хамаатыларының" соңгулда эргелеринин болгаш референдумга киржир эргезинин кол-кол магадылалдарының дугайында" Федералдыг хоойлуунун 66 чүүлүнүн 11.1. пунктузун;

"Россия Федерациязының хамаатыларының" соңгулда эргелеринин болгаш референдумга киржир эргезинин кол-кол магадылалдарының дугайында" Федералдыг хоойлуунун 70 чүүлүнүн 6.1. болгаш 6.2. пунктуларын.

РФКП-НИҢ ТЫВА РЕСПУБЛИКА САЛБЫРЫНЫҢ МЕДЕГЛЕЛИ

2011 чылдың декабрь 4-те эрт-н Күрүне Думазына соңгулда-р россияжилерниң угаан-мерелинде болгаш сагыш-сеткинде улуг өскерилгелер барын өгүскен. Чурттуң хамаатылары-н дыка хөй кезини боттарының диал-экономиктиг байдалына эришпейн турар. Эрге-чагырга этиязы — "Чаңгыс демниг Россияны" политиказын деткиринин ители көскүзү-биле кудулап кел-ди. Бир эвес 2007 чылда ол дээш гүччуларның 64,3 хуузу бады-ан болза, 2011 чылда 49,3 хуузу дылаан, тодаргайлаарга, 15 хуу эш болган. Олар парламенти-де иститусчу хөй санныг чоруун кунган, 77 мандатты албаан-лаш соңгукчуларның 12,5 миллион бадылаашкыннарын чиген. РФКП-ниң Төп Комитеди-н диннатканын езугаар алырга, партия дээш чурттуң соңгукчу-ының 30-35 хуузу бадылаан.

Анаа деңнээрге, Россияның гүччуларының хөй кезинин э-ажыктарына дүгжүп турар-лаш билдингир база тодаргай-грамманы-биле Компартия бо-гулдаларда көскү түннелдерни-ип алган. Албан-езуунуң ме-лерин езугаар алырга, ол дээш гүччуларның 19,2 хуузу бады-ан, азы барык 12,6 миллион ки-и. Ол дээрге 2007 чылдаазындан-уу азы 4,5 миллион соңгукчулар-и болган. Оон аңгыда дыка хөй-пертер болгаш хамаарылга-и МИЧ-лер РФКП дээш, адал-ырге, соңгукчуларның 26 хуузу-ылаан деп санап турарлар. Соң-даларның түннелдерин будаар-лаш өске-даа аргаларын ажыг-и тургаш, РФКП-тен соңгукчу-ының 7-ден 10 хуу чедир бады-

лаашкыннарын казып апарган.

Чуртка эрткен соңгулдаларның албан-езуунуң медээлеринге дең-нээрге, Тываның соңгукчуларының РФКП дээш бадылааны чүгле 4 хи-ре хуу болганы дыка чигинчи! РФКП-ниң Тыва рескомунуң бол-гаш ооң тус чер салбырларының соңгулда мурнунуң кампаниязын эрттиргенинде, ооң иштинде аги-тация-пропаганда ажыл-чорудул-газын, депутатка РФКП-ниң регион даңзызында кандидаттарның соң-гукчулар-биле ужуражылгазын ор-ганизастаанында шынчыгы четпес-терниң болгаш чедир кылдынмаан чүүлдерниң бары шын.

Ооң-биле чергелештир Тывага соңгулдалар эрге-чагырганың улуг ыйдыышкыны-биле эрткен, ооң түннелдерин "Чаңгыс демниг Рос-сияга" ажыктыг кылдыр админис-тративтиг, информация болгаш сан-хоо курлавырларын долузу-биле ажылдап деп санап турар бис. Чү-нү-даа кылган: чүгле чаңгыс пар-тияны бадылаар кылдыр соңгукчу-ларны албадааны, соңгулда комис-сияларының кежигүннеринче, соң-гулда штабтарының удуртукчула-рынче, депутаттарга кандидаттар-же, хайгааракчыларже болгаш агитаторларже улуг ыйдыышкын-ны кылып турган. Соңгукчуларның бадылаашкыннарын санап турар үеде соңгулда участоктарының оран-савазында өске партиялар-ның, ооң иштинде РФКП-нин, төлээлерин үндүрген чоруктарын, оларга бадылаашкын протокол-дарын тыпсырындан ойталаанының хөй санныг фактылары илерээн.

РФ-тиң Күрдумазының депута-дына "Чаңгыс демниг Россиядан" кандидаттарының регион даңзы-зын баштап турган Тыва Республи-

каның Чазаның Даргазы Ш.В. Ка-ра-оолдун соңгулдаларга чедир чаңгыс хонук артканда, 2011 чыл-дың декабрь 3-те, "шыпшың хун" деп адаары хүнде, соңгулда мур-нунуң агитациязын кандыг-даа хе-вирге чорудары хоруглуг турда, "Шын", "Тувинская правда" со-луннарының арыннарыга болгаш тус черниң телеканалына соңгук-чуларны "Чаңгыс демниг Россия" дээш бадылаарынче кыйгырган чугаазы соңгулда хоойлужулга-зының каржы хажыдыышкыны болган. Ындыг хөдөлүшкүннер-ни түннелин езугаар эрге-чагырга бодунга херек санны — 85,3 хууу Тывада "Чаңгыс демниг Россияга" ажыктыг кылдыр "ажылдап алган"! Республиканың чединмес дыка хөй чурттакчыларындан, эрге-ча-гыргаларның талазындан кандыг-даа "сарыкка" алзырындан бол-гаш бадылаашкыннар түннелин үндүрүп тура, будаашкыннардан аңгы чүү-даа чок Тываның соңгук-чуларының "хостуг күзел-соруу-нун" шак ындыг бедик деңнелин езугул чылдагаанын чугула со-циология албаннары безин тайыл-бырлап шыдавайн турар.

Халас өөредилгени, кадык кам-галалын херек кырында дүжүрүп, чуртталга-коммунал ачы-дузаның тарифтерин өстүрүп турар феде-ралдыг эрге-чагырганың политика-зын республиканың соңгукчулары, шынап-ла, шак ынчаар деткип ту-рар бе? Оон аңгыда ажылы чок болгаш акша орулгазы амыдырап-чурттаарының эң биче хемчээлин-ден куду болгаш мөлдүк-калдык чурттап чоруур он-он хамаатылар-ның, республиканың амгы удуртул-газының көдээ ажыл-агыйы, үлет-пүрнү болгаш социал адырны

сайзырадыр талазы-биле болдурган шынчыгы четпестерин караа-биле кө-рүп турарларны, Тывага чер-чурт, төрөл-дөргүл тыртыжар чорук-тарның болгаш коррупцияның иле-рээшкүннеринге дорту-биле тавар-жып турарлар шыны-биле "Чаңгыс демниг Россияны" деткээнер бе?!

Эрткен соңгулдаларда бады-лаашкыннарын түннелдерин будап тургаш, эрежок чугула түннелди "үндүрүп алган" Тываның эрге-ча-гыргалары болгаш соңгулда ко-миссиялары эрге-чагырга партия-зы — "Чаңгыс демниг Россияга" РФ-тиң субъектилеринин аразындан ону деткип турарының эң бедик көргүзүлгелерин "хандыргаш", бо удаада казып, хөлүн эрттирип ал-ганнар. Тывага деңнээрге, чурттуң өске, "Чаңгыс демниг Россия" эвээш бадылаашкыннар алган ре-гионнарында безин соңгулдалар-ның түннелдери-биле чөпшээреш-пейн турары оларны бодандырап ужурул. Ооң уламындан соңгулда хоойлужулгазының массалыг хажыдыышкыны дээш бүгү чурт көдүрүлп келген-дир. Чүс-чүс мун кижилер кудумчуе үнүп, шынчы эвес соңгулдаларга удурланып турарлар.

Ынчангаш РФКП-ниң ТК-зы 2011 чылдың декабрь 4-те Тывага эрткен соңгулдаларны шын эвес болган деп санап, ооң түннелдерин күш чок болдурарын негеп турар.

Ындыг турбуже эрге-чагырга-ларның ыйдыышкыннары, Ком-партияже федералдыг чамдык телеканалдарның болгаш феде-ралдыг болгаш регион деңнелдиг политиктиг удурланыкчыларның та-лазындан чүдүрүлп келген хол бол-гаш меге турза-даа, Тываның соң-гукчулары РФКП-ниң политиказын

болгаш соңгулда мурнунуң про-грамманын деткип, 3,9 хуу бады-лаашкыннары бергеннер (албан-езуунуң медээзи-биле). Херек кы-рында Тывада РФ-тиң Компартия-зын оон-даа калбаа-биле деткээн деп, РФКП-ниң Тыва рескому санап турар! Ону сойгалаар дизе, чүгле шынчы болгаш чөптүг соңгулдалар эрттирер херек!

РФ-тиң Компартиязы дээш бадылаан Тываның соңгукчула-рына амгы федералдыг болгаш регион эрге-чагыргаларының че-дирип келгени социал-экономиктиг, мөзү-шынарның уштунар арга чок байдалындан чуртту үндүрер тала-зы-биле ооң политиказын болгаш программанын деткээни дээш өөрүп четтиргенин РФКП-ниң Тыва рескому илергейлеп тур. Компар-тия моон соңгаар-даа күш-ажылчы чоннуң эргелери дээш, албан-ду-жаал ээлээрнерниң болгаш бөдүүн кижилери мөлчүп, чурттуң казы-мал байлактарын, фабрикаларын болгаш заводтарын кара туразы-биле ээлеп алган олигархтарның аажылаашкыннарына удур де-миселди чорудар.

РФ-тиң Президентизинин уда-вас болур соңгулдаларына кир-жил тура, эрге-чагыргаларның ме-гелээшкүннеринге болгаш кажар-лаашкыннарына моон соңгаар алыспазынче, албан-дужаал ээлээрнерниң ыйдыышкыннарын-дан кортпазынче болгаш боттары-ның хамааты туружу дээш идеп-кейлиг болурунче болгаш бодунун эргелерин камгааларынче РФКП-ниң Тыва рескому кыйгырып тур!

2012 чылдың январь 21-де РФКП-ниң Тыва рескомунун VIII пленумунга хүлээп алган.

(Телевирлиг парлаан).

Муниципалдыг районну
нистративтиг төвү болуп
чурттакчылыг көдээ черлер
чер чагыргазының бүрүн :
рин муниципалдыг районнар
министрацияныче дамчыда
хоойлу езугаар таарыштыр
ның дугайында ТР-нің Ча
Даргазының оралакчызы,
Чазааның Даргазының Ча
риязының болгаш ТР-нің Ка
ппарадының удуртукчузу
Монгал илеткээш, чагыг-су
берген. ТР-нің муниципалды
зуугларының контроль-сан
га органнарының дугайында
келди депутат М.М.Чүлдүм к
Светлана БАЛ

ДАШ ЧОНАР УРАН ЧҮҮЛДҮН «ЫРААЖЫЗЫ»

Бойдустан чаяттыңан ус-шевер талантылыг, мерген угаанныг, чогадыкчы бодалдарлыг Тываның сураглыг улусчу шевери Хертек Коштайович Тойбухаа 2012 чылдың январь 1-де 95 харлаар турган. Бо кайгамчыктыг кижиниң чогадыкчы ажил-чорудулгазы-биле допчу таныжып көрээлиңер.

Бай-Тайга-бодунуң ол онзагай, ханы уткалыг, чараш долузу-биле бадыйткап турар байлак оран. Оон долу херечизи бирээзиниң эглип-эглип бадыйлап экти бедик, бажында чайын эзиривес мөңгө ак меңгилерлиг бай-Тайганың чиге баарында, оон иле адаанашкан чүве дег, чоргаар Сарыг-Хаяны кирип болур. Унелиг эртинези — чонар-дажы-биле байлак.

Сарыг-Хаяның унелиг дажының ыылганы болгаш ону чонунуң ыглап эгелээни Көп-Сөөктүн бунгу шагдан бээр ажил-ишчи шевер араттарының амыдыралының улуг салдарны чедирген, олар даш чонар уран чүүлге хандыктык, чогадыкчы, тывыгыр гаан-бодалын сайзыраткан. Ырдай, Дүктүг-оол, Диртээки, Кей, Содунам, Кандан, Сегбе, Кижитей, Коштай, Дагы, Бобай, Норбу, Ензак, Мижит-Доржу, Онгалби болгаш өске-даа шевер кижилер бо девискээрлерге чуртуп чорааннар. Олар бурунгу эбегеринден ыяш чазар, даш чонар, арганнаар, даараныр шевер чаңылдарын салгап алгаш, ниитилдин хөгжүлдээниң аайы-биле турунгаар сайзыраткаш, оолдарыңа, кыстарыңа дамчыдып берип келгенер. Хоочуннарың ачылында Көп-Сөөктен эвээш эвес алым-чаянныг, уран талантылыг, чогадыкчы бодалдарлыг, кончуг шевер аныяктар шылгарып үнгөн.

Оларның бирээзинге Хертек Тойбухаа хамааржыр. 1917 чылдың январь 1-де ол Барыын-Хемчиктин амыгы Бай-Тайганың Хөндөлөгө арат Коштайның өг-бүлезинин төрүттүнгөн. Сураглыг улусчу шевер, малчын, аңчы арат Күжүгет күтүг-оол бичи Тойбухааның чаңырынга, даш чонарынга хандыкшыдып өөреткен. Оон ачызын чурулга, сиилбирлел уран чүүлүнүң талазы-биле, чаңгыс класс испаан-даа болза, төрүмелинден аяаттыңан талантылыг, чогадыкчы ханы бодалдарлыг, мога-шыг чок, шудургу күш-ажылы оол эрби хар безин четпейн чорааш, улусчу шевер ады-сураа чүгүлө ырын-Хемчик кожуунга эвес, ызылга безин дыргын тарай берген. ТАР-ның Культура яамызының тыын езугаар чонар-даштан он шыг хөл-шыдырааны, стол кылынга салыр дериг-херекселди кылып берген. Бо дээрге аныяк оол бир дугаар чогадыкчы ажил-чорудулгазы болган. Моон эгелээш-ле тыва улустун даш чонар аң чүүлүгө ол хандыкшып, мержий берген, оон чардынмас ак херээ болу берген. Ынчангаш Хертек Коштайович азырал болуш черлик дириг амытаннарның ур-хевирин ыяштан, чонар-даштан сиилбирлеп чазар талазы-биле не мергежилдиг шеверлериниң туруунга кирген. Оон кылган ыылдары онзагай шевергин чараш, дириг амытанның тургузуун, имчээшкенин, сагыш-сеткилин, ын илереткени, оон кол утказын ередир болушкуну тоолчуду чагадып, бир хуулгазын аян-иңчилиг сиилбирлээни-биле олар кижиниң кичээнгейн хаара тудар. Амыдыралды эки билер, чогадыкчы бодалдарлыг мал эмчи, аңчы, шевер кижилер болгаш, дорн аңыг чылдарның дурдугунда чонар-даштан чүс-чүс ханы утка-

лыг, онза чараш овор-хевирлиг ажилдарны сиилбирлеп кылган. Оларга «Мыйгак бызаазы-биле», «Сарлык», «Аът», «Теве», «Тес», «Чуңма», «Үскүлешкен бугалар», «Сакманчы», «Сарлык саанчызы» болгаш өске-даа хой санныг ажилдары хамааржыр.

1955 чылдың апрель айда партия Тыва обкомунун бирги секретары Салчак Тока Көп-Сөөк көдээ Совединге сургакчылап чедип келгеш, Хертек Тойбухаа-биле ужурашкан. Шеверниң чогадыкчы ажил-чорудулгазы-биле дарга танышкаш, эки үнелелди берген. «Көп-Сөөкте эвээш эвес улусчу шеверлер даш чонуп ажилдап турар-даа болза, кылган ажилдарын улуг делгелгелерге эвээш кириштирип келген, ынчангаш оларның аразында ССРЭ-ниң Чурукчулар эвилелиниң кежигүннери чок болуп турар» — деп, Салчак Калбакхөрекович чугаалааш, тус черниң шеверлерин бо чугула ажил-херекче хаара тудар хемчегин алырын Тойбухаага сүмелзэн.

Тока дарганың сүмелзээни-биле даш чонар ажилды идепкейжидер, чогааткан ажилдарның шынарын, утказын экижидер, оларны ССРЭ-ге, Россияга болур делгелгелерге кириштирерин дугуржуп алганнар. Бо хемчегниң түңнелинде 1960 чылдан бээр Көп-Сөөктүн улусчу шеверлери чогадып кылган эвээш эвес шилиттинген ажилдарын делгелгелерге кириштирип турар аларганнар. 1960-1964 чылдарда Бүгү-эвилелдин, Бүгү-россияның чурукчуларының, улусчу шеверлериниң делгелгелеринге Хертек Тойбухаа, Хертек Мижит-Доржу, Салчак Норбу, Салчак Чанзан, Саая Көгел, Хертек Хуна олар чогаалдарын кириштирген. Бо улусчу шеверлер шуптузу уран чүүл талазы-биле эртем-билини чок-даа болза, оларны сиилбирлеп кылган ажилдарының кол утказы ханы, шевергин, нарын, долгандыр турар боттук амыдыралды шын көргүскен, тыва улустун маадырлыг тоолдарында дег онзагай көрүштүг болганын жюри кежигүннери демдеглээнер. Ол түңнелдерин, үнелелдерин барымдаалааш, оларны шуптузун ССРЭ-ниң Чурукчулар эвилелиниң кежигүнүгө хүлээп алган. Ынчан Тывада ССРЭ-ниң Чурукчулар эвилелиниң кежигүннериниң саны он кижиче берген. Ол РСФСР-ниң Чурукчулар эвилелиниң Тыва салбырын тургузар арганы берген. Тыва АССР-ниң чурукчуларының салбырын тургузар сьездизи 1965 чылдың март 29-та Кызылга болуп эрткен. Сьездиге бадыйлаар эргелиг он төлээ (оларның алдызы Бай-Тайганың Көп-Сөөктен үстүнде ады кирген даш чонукчулары) киришкен. Хертек Тойбухаа баштаан Көп-Сөөктүн улусчу шеверлери сьездиниң ажилына кончуг идепкейлиг киришкенер. Ынчангаш Хертек Коштайович Тываның Чурукчулар салбырын тургузарының эң-не идепкейлиг организакчызы болуп төөгүгө кирген.

Улусчу шевер Хертек Коштайович дөртөн ажыг чылдарның дургузунда тыва улустун даш чонар чурумалдыг уран чүүлүн каттап тургузар, ону сайзырадыр, нептередир талазы-биле улуг ажилды кылгаш, Тывага совет эрге-чагырганың чылдарында чаа үениң бай-

Хертек Тойбухаа огул Дондук-биле.

далында даш чонар уран чүүлүн хөгжүдүп чаартырының эгелекчизи болган. Аныяктарны даш чонар уран чүүлге хандыкшыдырын Тойбухаа үргүлчү бодап, күзеп чорааш, хой кижини орта хаара тудары-биле Кызыл-Даг школазыга өөреникчилерниң даш чонар бөлгүмүн 1959 чылда организастан. Оон түңнелинде бо школаның доозукчуларының, маңа өөренип чорааннарның аразындан эвээш эвес шевер аныяктар шылгарып үнгөн. Оларның иштинден чуруунга, чазанырынга хандыкшып бергенер бо талазы-биле тускай мергежилди, эртемни чедип алыры-биле уран чүүл училищелеринге, дээди өөредилге черлеринге өөренип киргеш, чедишкенин дооскаш, эки кылган чогадыкчы ажилдары-биле чүгүлө Тывага эвес, харын Россияга, делегейге сураглыг ат-алдарлыг чурукчулар, чазаныкчылар болу бергенер. Ындыгларга РФ-тин алдарлыг чурукчузу, РФ-тин Репин аттыг болгаш ТР-ниң күрүне шаңналдарының эдилекчизи, Тойбухааның улуг огул Дондук Тойбухаа, дээди эртемниг скульптор, ТР-ниң уран чүүлүнүң алдарлыг ажилдакчызы Александр Ойду, Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы Валерий Ооржак, ТР-ниң культуразының алдарлыг ажилдакчылары Владимир Салчак, Сергей Кочаа, ТР-ниң Күрүне шаңналының эдилекчизи Хертек Мөңгүн-оол болгаш өскелер-даа хамааржыр.

Кызыл-Даг ортумак школазы даш чонар талазы-биле шенелде шөлү болуп турар. Ону РФ-тин Чурукчулар эвилелиниң кежигүнү, Тываның культуразының алдарлыг ажилдакчызы, даш чонар уран чүүлүн эң-не мергежилдиг мастерлериниң бирээзи Владимир Салчак удуртуп турар. Ынчангаш Кызыл-Дагның (Көп-Сөөктүн) ат-алдарлыг хоочун улусчу шеверлериниң чаагай херээниң салгакчылары — эртем-билигил, чуруур, чазаныр, даш чонар тускай мергежилдиг шевер аныяктарның саны, чыл келген тудум-на, көвүдөп орат.

Даш чонар уран чүүлү сайзырадыры-биле школага өөреникчилерниң бөлгүмүн Тывага бир дугаар организастан кижилер Хертек Тойбухаа болуп турар. Даш чонар салым-чаянныг аныяктарны илередиринге, өөредиринге ол кончуг улуг рольду ойнаан. Оон уржуундан бо эки эгелээшкенин деткимчени алган. Республиканың дыка хой школалары, өөредилге черлери аныяк салгалды даш чонар мергежилге өөредириниң хемчеглерин ап турар. 1981 чылда Тээлиге уругларны чазанырынга, даш чонарынга, чуруунга өөредир уран чурулга школазын ачтыкан. Ону Хертек Тойбухааның ады-биле адаан.

Хертек Коштайович чүгүлө даштан уран сиилбирлел ажилдарын чогадып кылып чораан эвес, ыяштан, оон дазылындан, тостан, хөмден, алгыдан, багдан, мыйыстан, кара болгаш өңнүг демир аймаандан тыва дериг-херекселдерни, каасталгаларны кылып билер кайгамчык шевер кижилер чораан. Чагыг езугаар мөңгүн белдирлерлиг чүгенин, чуларны, бүрүн дерилгелиг, чорааннарның аразындан эвээш эвес шевер аныяктар шылгарып үнгөн. Оларның иштинден чуруунга, чазанырынга хандыкшып бергенер бо талазы-биле тускай эртемниглерниң эки үнелелин ал келген. Оон аңгыда Америкага, Канадага, Италияга, Моолга, Польшага, Германияга, Японияга, Францияга, Швейцарияга, Швецияга болгаш өске-даа даштыкы чурттарга болуп эрткен делегей чергелиг делгелгелерге улусчу шевериниң эң-не шилиттинген ажилдарын чаңгыс эвес удаа делгеп көргүскен. Моон түңнелинде Хертек Коштайовичиниң даш сиилбирлээр кайгамчык шевер кижилер деп ат-сураа Совет Эвилелинге, Россияга, делегейге тараан...

Улусчу шевер сиилбирлеп кылган шилиттинген кайгамчык чогаал ажилдарын Совет Эвилелиниң янзы-бүрү хоорайларына эртип турган Бүгү-эвилел, Бүгү-россия, девискээрлер, республика делгелгелеринге хой удаа кириштирип келген. Оон сиилбирлээни ажилдары колдуунда делгелге бүрүзүгө чурумалдыг уран чүүл талазы-биле тускай эртемниглерниң эки үнелелин ал келген. Оон аңгыда Америкага, Канадага, Италияга, Моолга, Польшага, Германияга, Японияга, Францияга, Швейцарияга, Швецияга болгаш өске-даа даштыкы чурттарга болуп эрткен делегей чергелиг делгелгелерге улусчу шевериниң эң-не шилиттинген ажилдарын чаңгыс эвес удаа делгеп көргүскен. Моон түңнелинде Хертек Коштайовичиниң даш сиилбирлээр кайгамчык шевер кижилер деп ат-сураа Совет Эвилелинге, Россияга, делегейге тараан...

Сураглыг даш чонар мастери 1964 чылда ССРЭ-ниң Чурукчулар эвилелиниң кежигүнүгө хүлээп алган. РСФСР-ниң Чурукчулар эвилелиниң II, III, IV сьездилериниң делегады чораан. 1969 чылдан эгелээш, чуртталгазының сөөлгү хуннеринге чедир Бүгү-эвилелге, Бүгү-россияга болгаш зоналарга болур делгелгелерге кириштирер чурумалдыг уран чүүл талазы-биле чогаал ажилдарын шилип алып Россияның делгелге комитетиниң кежигүнү болуп, аңаа идепкейлиг киржип келген. Допчузу-биле чугаалаарга, Хертек Коштайович ССРЭ-ниң, Россияның, Тываның Чурукчулар эвилелдериниң ажил-чорудулгазына идепкейлиг киржип чораан чуртта ат-алдарлыг, мергежилдиг, ханы билигилг чурукчуларның бирээзи чораан.

Хөйге билдингир улусчу шевер Хертек Тойбухааның чогадыкчы ажил-чорудулгазын үнелеп мактаан материалдарны, фото-чуруктарны ССРЭ-ниң, даштыкы чурттарның төп солуннарынга, сеткүүлдеринге, Тываның парлалга органның хой удаа бижип, суртаалдап турган. Оларның аразында эртемденер С.М.Червоная, С.И.Вайнштейн, чогаалчылар М.Б.Кенин-Лопсан, С.К.Самба-Людун

болгаш өскелер-даа бар. Төөгү эртемнериниң доктору, Тываның Улустун чогаалчызы М.Б.Кенин-Лопсан даш чонар мастериң хой талалыг чогадыкчы ажилын бижип тура, Тойбухааны «Даш чонар уран чүүлүн «ыраажызы» деп онзалап адаан.

Кайгамчык шевер, организаакчы, сагыш чогаачал Хертек Коштайовичиниң хой чылдарда үре-түңнелдиг ажил-чорудулгазының ачызында Кызыл-Даг суурдан (Көп-Сөөктен) дөртөн ажыг кижилер ССРЭ-ниң, Россияның Чурукчулар эвилелиниң кежигүнүгө киргенер. Оларның аразындан РФ-тин Репин аттыг Күрүне шаңналын (Хертек Тойбухаа, Хертек Мижит-Доржу, Саая Көгел, Дондук Тойбухаа), Тываның Күрүне шаңналын дөрт кижилер алган. «XX чүс чылда Тываның алдарлыг кижилери» деп Тыва Республиканың Күрүне номунда дөрт кижиниң ады кирген. Россияның болгаш Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы, алдарлыг чурукчулары, культуразының болгаш уран чүүлүнүң алдарлыг ажилдакчылары хүндүлүг аттарны он ажыг кижиге тывыскан. Оон өске-даа күрүне шаңналдарын алганнар шевер кызыл-дагжыларның аразында бар.

Хертек Коштайович Тойбухааның чогадыкчы ажилын бедий-биле үнелеп көргөш, РСФСР-ниң алдарлыг чурукчузу хүндүлүг атты, РСФСР-ниң Репин аттыг болгаш Тыва АССР-ниң күрүне шаңналдарын тывыскан. 1977 чылда сураглыг шеверге Тыва АССР-ниң Улустун чурукчузу хүндүлүг атты тывыскан, бо бедик атты Тывага бир дугаар алган чурукчу ол. «XX чүс чылда Тываның алдарлыг кижилери» деп Күрүне номунда оон адын кириген.

Даш чонар уран чүүлүн «ыраажызы» Хертек Коштайович Тойбухаа амгы болгаш келир үениң салгалына тураскаал кылдыр чүс-чүс кайгамчык үнелиг чогаалдарын арттырып каан болгаш байлак арга-дуржулгазын аныяк салгалга дамчыдып берген. Бо дээрге бистин төөгүсү, эртин байлаавыс, чогааралывыс-тыр. Оон үнелеп четпес ажыктыг херээн ажил-төлү, өөреникчилери, салгакчылары чедишкенин уламчылап, чогадыкчы арга-биле чаартып, хөгжүдүп турар.

Даш чонар шеверлер сууру Кызыл-Дагны Тываның «Тос эртинезиниң» бирээзинде кириген. Тус черниң шеверлери, чурттакчы чону ону чүүлдүгүнүп деткип турар. Чараш бойдус чурумалдыг, онзагай черде бо бичи суурда даш чонарынга болгаш өске-даа дериг-херекселдерни, эдилелдерни, каасталгаларны кылырынга шылгараан мергежилдиг шеверлер ажилдап-чурттап турарлар. Олар даш чонар уран чүүлү чүгүлө Бай-Тайгага эвес, Тывага нептередиринге, хөгжүдеринге биче эвес үлүүн кирип, буянын херээн чедишкенин уламчылап, оон чаа угланышкыннарын, чаа хевирлерин чогадып, тип турарлар. Шевер өгбеси Хертек Коштайовичиниң дөзөп салгаан кызыл-дагжыларның арга-дуржулгазын ханы өөренири, нептередир суртаалдары аныяк салгалга ажыктыг, чаа чогадыкчы ажил-чорудулгага идигни бээр, даш чонар уран чүүлү моон соңгаар хөгжүдеринге дузалаар.

Таан-оол ХЕРТЕК, Россияның Журналистер эвилелиниң кежигүнү.

Фото-чурукту авторнун архивинден алган.

Чоннуң кичээнгейинге!

ДОСААФ-тың оран-савазынга турган ок-боо садыы «АРХАР» чаа черже: Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, бажың 169 деп адресче көшкен. Телефоннары: 2-44-67; 8-923-547-86-59. Ажылдаар шактары: 9.00-18.00. Дыштаныр хүнү – воскресенье.

Магазинде чаа барааннар кирген. Ында аңчы кижиниң эт-херекселдери, янзы-бүрү ок аймаа болгаш аңчы кижиге эргежок чугула хөй-ле чүүлдер бар.

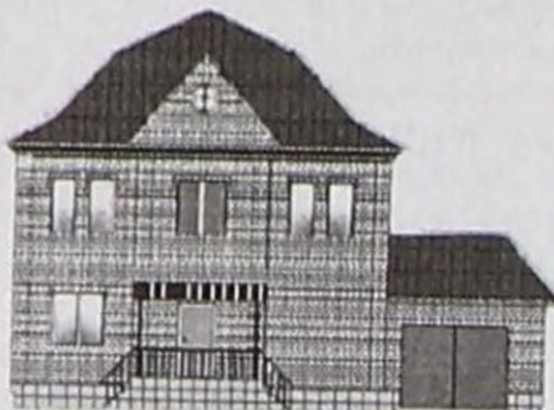
«МОСКОВСКИЙ №1» ЧУРТТАЛГА-ТУДУГ
КООПЕРАТИВИ БОЛГАШ ЧИЦГИНЕ ПОДРЯДЧИК
«ЭНЕРГОСТРОЙ» КХН Московская кудумчузунда,
«Южный» №10 микрорайонда

коттедждер хоорайын тудуп
эглээнин дыңнадып
тур (коттедждерниң
шөлү 175 дөрбелчин
метрден 320 дөрбел-
чин метр чедир,
1 болгаш 2 каъттардан тургустунган, долузу-биле чаагай-
життыгынган).

Тудуг кылырының болгаш садып алырының дугайында
«Энергострой» КХН-че
8-905-920-41-01, 8-923-268-
90-73, 8-923-386-80-48;

«Московский №1» чурт-
талга-тудуг кооперативинче
3-45-00, 8-913-343-70-05
телефоннарже долгап
болур.

«ЭНЕРГОСТРОЙ» кызыгаарлаттыгынган
харыскалгалыг ниитилелден
КВАРТИРАЛАР

Объектинин ады	Өрээлдер саны	So	S кухня	Каъттар
Кызыл хоорай, Энергетиктер мкр. бажың 13, 4 каът тууйбу бажың	2 тип 2	74,78	12,27	1,2,3,4
Дужаар хуусааы 2012 ч., 1 квартал.	3	97,80	11,50	2,3,4

КАШ БАЗЫМ ЧЕРДЕ БЫЖЫГ ГАРАЖТАР БАР.

Амгы үеде квартира садып алыры — амгы үениң экономиказының турум эвес байдалдарында силерниң акшаңарны камгалап алырының эң эки аргазы-дыр. ОЛ БАЖЫНДАН КВАРТИРАЛАР САДЫП АЛЫРЫНЫҢ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ДАРААЗЫНДА ТЕЛЕФОННАРЖЕ ДОЛГААР: тел/факс: (39422)4-85-29, 8-923-268-90-73, 8-923-386-80-48, 8-905-920-41-01.

Кызыл хоорай, Колхозная кудумчузу, 2 «а».

Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редактор С.С.МОНГУШ.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор—2-01-35, редакторунун оралакчызы — 2-19-87, тел: факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91, e-mail:shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru;
КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдистер—2-18-10, культура, өөрөдиге — 2-03-88, чагаа — 2-17-09, кодээ ажил-агый — 2-17-09, очулга — 2-03-87, улестүр — 2-40-77.
Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.
Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.
Тираж 9000. Чагыг 9. Номерни парлагаче дужааганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.

ОПАН САТТА – мөңгүн медаль!

Красноярск хоорайга хостуг болгаш херээжен улус аразынга хүрештерге Иван Ярыгинниң дээди шаңналы дээш маргылдаа январь 27-29 хүннеринде болуп эрткен. Чээрби үш дугаар эртип турар улуг бо маргылдаага он сес чурттан үш чүс ажыг кончук шыырак дээн мөгелер киришкен.

Херээжен спортчулар аразында 48 килограмм деңзиге Лориса Ооржак хүрежир турган. Ынчалза-

даа дискээнге мурнунда-ла алган турган кемдээшчини дээш маргылдаага киришпейн барган.

Бо маргылдаага тыва спортчулардан Европаның 2 дакпыр чемпиону, Делегей кубогунун эдилекчизи Опан Сат 60 килограммга хүрежип киришкен. Аңаа ниитизибиле чээрби ийи мөге хүрешкен. Оларның барык кижиге бүрүзү аталдарлыг спортчулар. Чижээ, Опан Сат — Иван Ярыгин аттыг маргылдааның эрткен чылгы тиилекчизи.

Ийги хүнде бистин мөгевис биле кончук бир шыырак мөге Расул Муртазалиев бо чылгы маргылдааның алдын медалы дээш хүрешкен. Маргылдааның шииткечилери-даа, көрүкчүлөр-даа бо

түннел салыг кончук чаа болгаш чидиг демиселгемдегилеп турар. Ужур чүгүлө сөөлгү секундасы Муртазалиев удурланып тиилелгени «ушта тырт» Опан Сат ынчалдыр Иван Ярыгинниң шаңналы дээш маргылдаага ийги чери.

Расул Муртазалиев бурунгаар Иван Ярыгин, гылдааның 60 килограмм салыында база-ла Опан таваржып, аңаа ойнады мөңгүн медальды алган. чылгы аштырышкыны болгаш бо удаа дык хүрешкен. Түннелинде алганы ол.

Бо килге үшкү-дөс берни Ахмед Чакаев би Батоев аразында үлешки.

Бис
Чурукту редакция
винден алган.

Күш чок деп санаар

Тожу кожуунун Тоора-Хем ортумак школазының Алдынкыс Кызыл-ооловна БИЧЕМЕЙНИҢ адынга тывысканы сериязы АБ №174738 аттестаттың читкенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

Пенсия фондузунда

Февраль 1-ден
пенсия 7 хуу
өзөр

Бо чылын күш-ажыл пенсиязын февраль 1-ден 7 хууга өстүрер. Ол дугайында РФ-тиң Чазааның январь 26-да хуралында Владимир Путин: «Февраль 1-ден бисте пенсия индексациязы көрдүнген. Шыны-биле алырга, хоойлуга дүүштүр пенсияны инфляция езугаар 6,1 хууга өстүрер ужурлуг турган бис. Ынчалза-даа чаңгыс эвес удаа индексация 7 хуу чедер бээр деп келген бис, ынчангаш пенсияны 6,1 хуу эвес, а 7 хууга өстүрерин саналдадым» — деп чугаалаан.

Ынчангаш РФ-тиң Чазааның «2012 чылдың февраль 1-ден назы-харны күш-ажыл пенсияларынга болгаш инвалид болганы дээш база азыракчызын чидиргени дээш күш-ажыл пенсияларының хемчээлинге индексация коэффициентин бадылаар дугайында» шиитпиринге дүүштүр күш-ажыл пенсиялары февраль 1-ден 1,07 коэффициентиге азы 7 хууга өзөр.

Ол ышкаш февраль 1-ден шери пенсионерлерге тургускан назы-харның пенсиязының камгаладылгалыг кезээ улгадыр.

Индексация соонда Тывада пенсионерниң амыдырап-чурттаар адаккы деңгелинге (5406 рубль) четпейн барган күш-ажыл пенсияларын 5406 рубль хемчээлге чедирер.

КОНКУРСТУ ЧАРЛААН

Тыва Республиканың Бай-Тайга кожуунун сумузунун Төлээлекчилер хуралы Бай-Тайга кожуунун сумузунун чагырга даргазының хостуг албан-дужаа ажылдаар күзелдиг кижилерге конкурсту чарлап тур.

Хемчик сумузунун чагырга даргазының албан-дужаа хар четкен, дээди болгаш ортумак тускай эртемниг, удуртукчу 3 чылдан эвээш эвес ажыл стажтыг Россия Федерация хамаатызы кордап болур.

Чагырга даргазының албан-дужаалыг кордакчылар болур хүнге чедир 5 хонук бурунгаар конкурс комиссия дараазында документилерни дужаар:

1. Конкурск киржириниң дугайында билдиришкени.
2. Паспорт, күш-ажыл дептери база эртем-билииниң дуга документилери (оларның хоолгалары).
3. Хамаатының хууда өнчүзү болуп турар эт-хөреңг болгаш орулгазының дугайында декларация.
4. Кадыының дугайында эмчи шынзылгасы.

Конкурс Тыва Республиканың Бай-Тайга кожу Хемчик сумузунун Хемчик кудумчузу №3 деп адрессте Х суму чагыргазынга 2012 чылдың февраль 10-да 10.00 болур.

Күш чок деп санаар

Өвүр кожуунун Хандагайты ортумак школазын 2006 доосканының дугайында Сайдаш Юрьевна КУУЛАРНЫҢ а тывысканы Б №4090279 аттестаттың читкенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

«ШЫН» СОЛУННУ ДАМЧЫШТЫР

Бистин эргим киживис, ачаыс, акыыс, дуңмавыс, кү, уйнуктарының ынак кырган-ачазы Сергей (Сыгыртыр) Оола КУУЛАР 55 харлыында кара сагыштыг аарыгның уржундан аарааш, чырык черден, ынак эжинден, ажы-төлүндөн, ха-дуңмала кезээ мөңгези-биле чарлып чоруткан.

Ачаыс — билдингир сыгытчы, даштыкыже бир-ле дугаар ору хөөмейжи, «Алдын-Доос» шаңналының эдилекчизи. Бо берге ү бистин ажыг-шүжүүвүстү үлешкен Өвүр кожуунун Хандагайты сумунга, ачаыстың чаңгысклассчыларынга, Өвүр кожуунда Чоннуга хаара тудар төптүн даргазы Владимир Кончук-оолович Сат бүлезинге, Г.Тумат аттыг Культура төвүнүн ажылдакчыларынга, сей Санчат-оолович Кууларның, Александр Санчат-оолович Куул Алексей Базыр-оолович Монгуштуң өг-бүлелеринге, Кызыл Чербиден, Хайыраакандан, Шагаан-Арыгдан, Арыг-Үзүүден дергейден, О-Шынаадан, Ак-Чыраа, Чаа-Суур, Торгалыгдан келганныг төрөлдери-биле материалдыг болгаш моральдыг дузаны гени дээш черге чедир мөгейип, четтиргенивисти илередип олурт.

Өөнүн ишти, уругу.

Расч. счет № 40603810400000000263
Корр.счет № 30101810500000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001
ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.
Россия Федерациязының Парлаалга, телерадио-дамчыдылга бол массалыг коммуникациялар херектеринин талазы-биле яамызының Орта Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солунну 2 чылдын май 14-те эде бүртүккөн.
Херечилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730.
«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Щетинкин-Кравченко, 1)
Солунда парлааттыг материалдарның авторларының бодалдары редакцияны туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айтыгынган саннары бол өске-даа фактылары, дыңнадылгалы дээш авторлар боттары харыылаар.